

مسأله‌ی فلسفی دعا

جلسه‌ی دوم (پایانی):

چهارشنبه ۲۴ فروردین ۱۴۰۱ خورشیدی / ۱۱ رمضان ۱۴۴۳ قمری / ۱۳ آوریل ۲۰۲۲ میلادی

سخنرانی مجازی

به دعوت «خانه‌ی فرهنگی غدیر»، تهران

یاسر میردامادی

(مؤسسه‌ی مطالعات اسماعیلی)

دورنمای بحث

- خلاصه‌ی بحث جلسه‌ی گذشته
- پنج پاسخ به مسأله‌ی ناسازگاری خدا و دعا

خلاصه‌ی بحث جلسه‌ی گذشته

- معنای دعا: منظور ما در این بحث دعا کردن است نه دعا خواندن یا کنش آیینی بدون قصد معنای طلب
- اهمیت دینی دعا: نمودگر فقر وجودی آدمی و وابستگی‌اش به مطلق
- تعیین محل بحث: چالش «دعای مستجاب / برآورده» برای الهیات رایج ادیان ابراهیمی
- صورت‌بندی جزئی مسأله‌ی فلسفی دعا: به نظر می‌رسد که دعای مستجاب با برخی صفات خدا (تغییرناپذیری، تأثیرناپذیری و علم مطلق پیشین الهی) سازگار نیست.

پاسخ‌ها به مسأله‌ی ناسازگاری خدا با دعا:

۱- نفی تأثر / تغییرپذیری خدا

- پاسخ ۱: تأثرناپذیری و تغییرناپذیری خدا را منکر می‌شوند. بدین شیوه مشکل ناسازگاری خدا با دعا حل می‌شود.
- ایده‌ی تأثرناپذیری و تغییرناپذیری ایده‌هایی مربوط به فلسفه‌ی یونان باستان اند و فکر یهودی-مسیحی-اسلامی هم تحت تأثیر آنها خدا را این‌گونه تصویر کرده است. و گرنه در عهد قدیم و عهد جدید و نیز در قرآن عموماً خداوند طوری تصویر شده که فعال در تاریخ است و به رخ دادها واکنش نشان می‌دهد:
- قوم خودش بنی اسرائیل را از بردگی در مصر نجات می‌دهد، فرزند خودش عیسی را به میان مردم می‌فرستد و محمد را به پیامبر برمی‌گزیند و او را از گزند بلایا حفظ می‌کند.
- بسیاری از صفات خداوند، مثل غفور و رحیم مستلزم آن است که خدا تأثیرپذیر و تغییرپذیر باشد: اگر خدا تأثیرپذیر و تغییرپذیر نباشد چه گونه می‌تواند گناه بندگان خود را ببخشد و به آنها مهربانی کند؟
- هر تأثیرپذیری و تغییرپذیری اش مستلزم نقص نیست. ذات خدا و رای تغییر و تأثر است اما افعال الهی پس از خلقت انسان، به عنوان موجودی مختار، در واکنش به انسان شکل می‌گیرد.
- از آن‌جا که خلقت انسان به اراده‌ی خداوند بوده تأثیرپذیری و تغییرپذیری خدا از بیرون بر او اعمال نشده است و خارج از اراده‌ی او نیست پس نقصی بر خداوند نیست.

پاسخ‌ها به مسأله‌ی ناسازگاری خدا با دعا:

۲ – تلاش برای سازگاری خدای تأثیر / تغییرناپذیر با دعا

- پاسخ ۲: برخی فیلسوفان تلاش کرده‌اند خدای تأثیرناپذیر و تغییرناپذیر را با دعا سازگار کنند بی آن که این صفات را کنار بگذارند.
- رچارد کریل (استاد بازنشسته‌ی فلسفه در کالج ایثاکا Ithaca در نیویورک) استدلال می‌کند که دعا معنادار است اما خدا تأثیرناپذیر و تغییرناپذیر است و این دو با هم سازگار اند؛ به این صورت که از ازل خدا مقرر داشته که تحت شرایطی اگر فردی مثل حسن در t_1 دعا کرد که باران ببارد، خدا در t_2 باران در منطقه‌ی دعا کننده (در این مورد: حسن) می‌فرستد.
- خدا یک الگوریتم ازلی دارد برای تعامل با انسان‌ها در قالب دعا که بر اساس آن به شکل موردی از دعا اثر نمی‌پذیرد.

- Richard E. Creel, *Divine Impassibility: An Essay in Philosophical Theology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

پاسخ‌ها به مسأله‌ی ناسازگاری خدا با دعا:

۳- دعای انفسی، نه آفاقی

- پاسخ ۳: خدا به خاطر دعای کسی کاری انجام نمی‌دهد بلکه امور عالم بر اساس طرح و تقدیر مستقل خدا، از پیش، در تمام جزئیات مقرر است.
- طرح و تقدیر مستقل الهی شامل دعای بندگان و استجابت **ظاهری** آن‌ها می‌شود.
- اما خدا ما را دعوت به دعا کرده به سبب آثار انفسی (subjective) دعا نه آثار آفاقی (objective) آن.
- حسن در t_1 دعا می‌کند که در t_2 در منطقه‌ی کشاورزی‌شان باران ببارد. در t_2 در منطقه‌ی دعاکننده باران می‌بارد اما نه به سبب دعای دعاکننده بلکه بر اساس طرح و تقدیر مستقل الهی. اما چون دعا کردن و استجابت **ظاهری** بخشی از طرح و تقدیر الهی است، این دعا مطلوب است گرچه واقعا دعا مستجاب نیست.
- کسانی مثل توماس آکوئیناس در الهیات قدیم مسیحی و در الهیات معاصر اسلامی عبدالکریم سروش از این پاسخ دفاع کرده‌اند.
- آکوئیناس: «ما دعا نمی‌کنیم تا تمایل خدا را عوض کنیم، بلکه دعا می‌کنیم تا از آن چیزی برخوردار شویم که خدا اراده کرده در اثر دعا به ما ارزانی دارد».

پاسخ‌ها به مسأله‌ی ناسازگاری خدا با دعا:

۴- خداباوری گشوده

- حتی اگر خدا تأثیرپذیر و تغییرپذیر باشد هم چنان مشکل ناسازگاری دعا با علم مطلق الهی مطرح است.
- پاسخ ۴: در پاسخ به چالش علم پیشین خدا به اعمال اختیاری بشر در آینده، یک پاسخ این است که خدا به اعمال اختیاری بشر در آینده علم ندارد، زیرا این اعمال هنوز تعیین نیافته اند (undetermined).
- این دیدگاه ناسازگار نیست با علم مطلق الهی زیرا علم مطلق الهی به تمام چیزهایی که دانستنی است تعلق می‌گیرد اما اعمال ارادی و اختیاری موجودات مختار مثل بشر در آینده اصولاً دانستنی نیستند.
- به کسانی که چنین دیدگاهی دارند «خداباور گشوده» و به دیدگاه آن‌ها «خداباوری گشوده» (open theism) می‌گویند.
- در این صورت مشکل ناسازگاری دعا با علم پیشین الهی حل می‌شود.

پاسخ‌ها به مسأله‌ی ناسازگاری خدا با دعا:

۵- «علم میانه»ی الهی

- پاسخ ۵: مطابق دیدگاه «علم میانه» (middle knowledge) خدا از پیش به تمام جزئیات افعال اختیاری بشر در آینده علم دارد اما این ناسازگار با دعا نیست و دعا را بی اثر نمی‌کند.
- خدا سه نوع علم دارد: ۱. علم به حقایق ضروری (مثل استحاله‌ی اجتماع نقیضین)، ۲. علم به اراده‌ی امکانی خودش مثل علم به آفرینش آسمان‌ها و زمین (که حقیقتی امکانی است)، ۳. اما خدا علمی میانه‌ی این دو علم هم دارد و آن علم به شرطیه‌های خلاف واقع (counterfactuals) است مثل این‌که: اگر خدا هیتلر را نمی‌آفرید، هولوکاست رخ نمی‌داد.
- اما اکنون که هولوکاست رخ داده حاصل عمل آزادانه‌ی هیتلر است گرچه خدا می‌دانست اگر هیتلر را نیافریند هولوکاست رخ نمی‌داد.
- حال، حسن دعا می‌کند برای نزول باران و تحت تأثیر دعای او باران می‌بارد و خدا هم از ازل می‌دانست که حسن دعا می‌کند ولی دعای حسن آزادانه است و خدا فقط حسن را با تمام جزئیات آزادانه‌ی زندگی‌اش آفریده است.
- به تعبیر کلی، خدا جهانی را آفریده که افرادی در آن آزادانه دعا کنند.

حاصل کلام

- پاسخ‌های ۱ (خدای تأثیرپذیر) و ۴ (خدای گشوده) شبیه اند. هر دو می‌کوشند برای حل مسأله‌ی دعا و خدا در تصویر رایج از خداوند تجدیدنظر کنند.
- پاسخ‌های ۲ (خدای تأثیر / تغییرناپذیر) و ۵ («علم میانه»ی الهی) به هم شبیه اند. هر دو می‌کوشند بدون تجدید نظر در تصویر رایج از خدا، خدا را با دعا سازگار کنند.
- در این جلسه محدودیت زمانی اجازه نمی‌دهد که وارد بحث انتقادی در مورد این پاسخ‌ها شویم. ضمن این که آن چه آمد گزیده‌ای از پاسخ‌ها به مسأله‌ی ناسازگاری خدا با دعا بود نه همه‌ی آن‌ها.
- هدف من تنها طرح مسأله و توضیح گذرای برخی پاسخ‌ها بود. با این حال، من اکنون (ممکن است در آینده نظرم عوض شود) به ترکیبی از پاسخ‌های ۱ و ۴ مایل‌ام.
- برخی دیگر از مسائل فلسفی دعا که به آن نپرداختیم: ناسازگاری دعا با کمال اخلاقی خدا، معرفت‌شناسی دعا، آیا دعا می‌تواند گذشته را تغییر دهد؟

برای مطالعه‌ی بیشتر

- Scott A. Davison, 'Petitionary Prayer'. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta, 2021. <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=petitionary-prayer>.
- _____, *God and Prayer*. Cambridge University Press, 2022.
- _____, *Petitionary Prayer: A Philosophical Investigation*. New York: Oxford University Press, 2017.

• ویدئویی کوتاه از دیویسون در توضیح مسأله‌ی فلسفی دعا:

<https://www.youtube.com/watch?v=LonGRHz0UCI>

- Nicholas D. Smith, 'Philosophical Reflection on Petitionary Prayer'. *Philosophy Compass* 8, no. 3 (2013): 309–17.
- Richard E. Creel, *Divine Impassibility: An Essay in Philosophical Theology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.